

УДК 338.242.4(422)

Економічна безпека України в контексті глобалізаційних викликів

Левчук О.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Центр воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України
імені Івана Черняхівського

У статті розглянуто ключові загрози економічній безпеці України в умовах глобалізації світової економіки. Надано загальну характеристику та негативні особливості процесу глобалізації. Досліджено роль процесу глобалізації в забезпеченні світової безпеки. Проаналізовано динаміку загального обсягу закордонних інвестицій. Визначено основні проблеми міжнародної безпеки та шляхи їх розв'язання в умовах глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, світова економіка, фінансова криза, прояви глобалізації, загрози економічній безпеці.

Левчук Е.В. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ВЫЗОВОВ

В статье рассмотрены и проанализированы ключевые угрозы экономической безопасности Украины в условиях глобализации мировой экономики. Представлены общая характеристика и негативные особенности процесса глобализации. Исследована роль процесса глобализации в обеспечении мировой безопасности. Проанализирован общий объем заграничных инвестиций. Определены основные проблемы мировой безопасности и пути их решения в условиях глобализации.

Ключевые слова: глобализация, мировая экономика, финансовый кризис, проявления глобализации, угрозы экономической безопасности.

Levchuk O.V. ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE IN THE GLOBAL CHALLENGES

Considered and analyzed the key threats to the economic security of Ukraine in a globalizing world economy. A general characteristic of the negative features of the globalization process. The role of the globalization process in ensuring global security. Analyzed the total volume of foreign investments. The main problem of world security and solutions in the context of globalization.

Keywords: globalization, the world economy, the financial crisis, the manifestations of globalization, threats to economic security.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Економічна глобалізація є однією з головних тенденцій розвитку сучасного світу. Це явище супроводжується цілою низкою як позитивних, так і негативних наслідків. З одного боку, глобалізаційні процеси сприяють зростанню світової економіки, розширенню міжнародного співробітництва, прискоренню розвитку продуктивних сил і науково-технічного прогресу. З іншого боку, для багатьох країн, і для України також, глобалізація створює чимало ризиків та загроз, які викликають різке зниження економічного потенціалу країни і впливають на стабільність та можливість на рівних конкурувати з іншими учасниками міжнародного поділу праці.

Вплив глобалізаційних процесів на становлення і розвиток України за роки її незалежності був доволі чутливим. Виклики глобалізації для нашої держави набули осо-

бливо загрозового характеру та потребують негайного подолання. Отже, проблема забезпечення економічної безпеки України набуває нового суттєвого змісту. Для створення ефективного механізму запобігання негативним наслідкам глобалізації та їх нейтралізації необхідним є визначення основних загроз економічній безпеці України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у теоретичне дослідження проблеми забезпечення економічної безпеки зробили вітчизняні вчені та практики: О. Барановський, І. Бінько, О. Білорус, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, Г. Дарнопих, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, С. Кіреєв, С. Мочерний, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Шлемко, а також російські дослідники: Л. Абалкін, С. Глазьєв, С. Головнін, В. Гордецький, І. Лазарєв, В. Медведєв, Є. Олейніков, А. Пороховський, В. Сенчагов та ін.

Важливу роль у теоретичному й емпіричному дослідженні цієї проблеми відіграють праці провідних західних учених, а саме: Т. Аллісона, Дж.К. Ван Хорна, Х. Маула, Т. Парсонса, Г. Тостера та Й. Шумпетера. У більшості наукових праць загрози економічній безпеці розглядаються стосовно різних сфер економіки. Однак сьогодні все більшої актуальності набуває дослідження загроз економічній безпеці України, спричинених саме фактором глобалізації, та пошук шляхів їх подолання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеним питанням є забезпечення належного стану економічної безпеки як умови економічного зростання держави.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідити процес глобалізації та його визначні особливості; проаналізувати соціально-економічні проблеми глобалізації; розглянути роль процесу глобалізації у забезпеченні світової та економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобалізація світової економіки є складною, багатовимірною і неоднозначною проблемою, тому з приводу визначення її суті існує багато розбіжностей. Учені сходяться на думці, що глобалізація означає не лише новий кількісний вимір міри інтенсивності взаємозв'язків окремих країн та їх економік, а головним чином – нову якість таких зв'язків, коли формується фактично новий, глобальний рівень економічної глобалізації [1].

Поряд із виникненням і формуванням нових джерел та умов розвитку глобалізація створює виклики економічній безпеці держави. У сучасних умовах без урахування цих викликів неможливо забезпечити стабільний розвиток та конкурентоспроможність національної економіки будь-якої країни. Найбільш актуальними викликами глобалізації, які створюють численні загрози економічній безпеці держави, є такі:

1. Нестабільність світової фінансової системи, яка супроводжується незбалансованістю світової торгівлі та інвестиційних потоків між найбільшими економічними центрами світу. Дестабілізують світову фінансову систему також велика тривалість періодів дефіцитної бюджетної політики передових країн, різкі коливання курсів світових валют, відсоткових ставок та індексів фондових ринків. Усі перелічені фактори дають змогу стверджувати, що загроз зазнає економіка кожної країни.

2. Розширення світових ринків для певних видів продукції, товарів і послуг. Наприклад, фінансові послуги компанії American Express (США), програмна продукція компанії Microsoft (США), сітьова мережа ресторанів McDonald's (США), напої компанії The Coca-Cola Company (США), технології та послуги глобальної мережі Інтернет заповнили світові ринки, які стали глобальними для цих видів продукції і послуг. У таких умовах виникає гостра проблема збереження переваг глобальних ринків для забезпечення достатнього простору для розвитку ресурсів національних ринків. Таким чином, розширення світових ринків окремої продукції в умовах глобалізації, з одного боку, повинне приносити економічну вигоду країні, з іншого – є викликом глобалізації, що може спричинити загрозу економічній безпеці.

3. Поширення кризових явищ. Протягом останніх десяти років світова економіка була вражена трьома фінансовими кризами (1994 р. – Мексика, 1997 р. – Південно-Східна Азія, 1998 р. – Росія), які мали переважно національні витоки, міжнародні наслідки і потенційно глобальний характер [2, с. 100–101].

Остання фінансова криза, що розпочалася у вересні 2008 р. з банкрутства великих фінансових установ у США, швидко переросла у глобальну кризу, що призвело до банкрутства декількох європейських банків, падіння різних біржових індексів і вартості акцій та товарів по всьому світу, створивши загрози економічній безпеці країн.

4. Експансія передових країн світу. Глобалізація посилює вплив зовнішніх факторів розвитку. Особливо відчувають зовнішній вплив викликів глобалізації країни з перехідною економікою. Часто це супроводжується тим, що високорозвинені країни безперешкодно потрапляють на ринки найбільш слабких країн, руйнуючи місцеву промисловість та експортуючи чужі соціокультурні цінності.

5. Дефіцит ресурсів для розширеного розвитку. У сучасних умовах розвитку світового енергетичного ринку існує низка проблем, безпосередньо пов'язаних з енергетикою, яка є однією з ключових галузей економіки. Швидкі темпи зростання економік передових країн світу без тривалої відповіді з боку інших держав – виробників енергоносіїв уже спровокували зростання цін на паливо та викликали істотні зміни у структурі споживання населення в більшості країн світу. Нині бідні регіони світу залишаються без доступу до базових енергетичних послуг. Окрім того, дедалі гострішими стають екологічні проблеми.

З огляду на зазначені виклики глобалізації та з метою ефективного забезпечення економічної безпеки України необхідно чітко окреслити коло загроз економічній безпеці.

Загрозами економічній безпеці України, які створюються в умовах глобалізації, на нашу думку, слід уважати реальні або потенційні явища та події, що загрожують функціонуванню і розвитку економічної, соціальної та політичної системи, а також життєво необхідним потребам та інтересам людини, суспільства і держави. При цьому загрози економічній безпеці прийнято поділяти на зовнішні та внутрішні.

До внутрішніх загроз економічній безпеці України слід віднести: низький технологічний рівень більшості галузей, високі витрати виробництва, низьку якість продукції і, як наслідок, низьку конкурентоспроможність національної економіки; втрату значної частини науково-технічного потенціалу, позицій на важливих напрямках науково-технічного прогресу; деформовану структуру виробництва; зруйнування системи відтворення виробничого потенціалу; неефективність державного управління соціально-економічними процесами та ін.

До головних зовнішніх загроз належать: імпортна залежність України з багатьох видів продукції, включаючи стратегічні товари, енергоносії, комплектуючі вироби для машинобудування, продовольчі товари; нераціональна структура експорту; перебування в зародковому стані фінансової, організаційної та інформаційної інфраструктури підтримки конкурентоспроможності українського експорту; некерований відтік за кордон інтелектуальних і трудових ресурсів; недостатній експортний та валютний контроль і недосконалість митної політики; слабка розвиненість транспортної інфраструктури зовнішньоекономічних стосунків [2, с. 69].

Більшість вітчизняних і зарубіжних науковців поділяє загрози економічній безпеці на зовнішні та внутрішні. Наприклад, Г. Пастернак-Таранушенко визначає зовнішні загрози економічній безпеці як загрози з боку будь-якої іншої держави, а внутрішні – загрози від будь-якого громадянина або об'єднання людей [3]. В. Сенчагов вважає, що внутрішні загрози економічній безпеці викликані нездатністю економіки до самозбереження та саморозвитку, слабкістю інноваційного початку в розвитку, неефективністю системи державного регулювання економіки. Зовнішні загрози відображають поточний стан світової економіки і можуть підривати основи її розвитку [4].

Отже, поділ загроз на внутрішні та зовнішні використовується в більшості досліджень із проблем економічної безпеки та є цілком виправданим. Водночас економічна безпека є системою, яка містить певні складники, тому вважаємо за необхідне дослідити загрози економічній безпеці в розрізі кожного складника, враховуючи складність проявів та форм впливу глобалізації на розвиток національної економіки.

Найбільш конкретно уявлення про основні складники економічної безпеки надано в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України [5], розробленій Міністерством економічного розвитку та торгівлі України, де складниками економічної безпеки є: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча.

Основними загрозами макроекономічній безпеці в сучасних умовах виступають:

- нестійкість економічного зростання;
- недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;
- критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;
- низька питома вага продукції з високою часткою доданої вартості;
- високий рівень тінізації економіки.

У період фінансово-економічної кризи особливої актуальності набуває забезпечення фінансової безпеки. Розлад фінансів держави призводить до втрати внутрішньої і зовнішньої платоспроможності, нестабільності національної грошової одиниці, зниження доходів населення та активів суб'єктів господарювання. Зазначені й інші негативні наслідки кризових явищ в економіці мають місце на сучасному етапі інтеграції України у світове господарство. Відповідно, і масштаби цих наслідків можуть бути глобальними, тому основними загрозами фінансовій безпеці України сьогодні є:

- втрата фінансової самостійності у вирішенні соціально-економічних питань та власної фінансової інфраструктури;
- обмеження доступу держави до зарубіжних ринків;
- розбалансованість бюджету в умовах дефіциту фінансових ресурсів держави;
- значний рівень доларизації економіки в умовах зростання зовнішнього боргу держави;

- нераціональний розподіл банківською системою кредитних ресурсів у стратегічно важливі види економічної діяльності;
- нарощування загальної суми державного боргу.

Нині істотне занепокоєння викликає надмірна залежність України від зовнішньоекономічної кон'юнктури, недостатній розвиток внутрішнього ринку та постійне погіршення стану зовнішньоторговельного балансу. Така тенденція зберігається з 2008 р. внаслідок зростання від'ємного сальдо у торгівлі товарами до \$18,5 млрд., мінеральними ресурсами – до \$18,4 млрд., продукцією хімічної промисловості та полімерними матеріалами – до \$5,4 млрд., машинобудування – до \$15,7 млрд. [6].

Майже половина загального обсягу інвестицій в економіку України належить інвесторам із чотирьох країн: Кіпру (22,2%), Німеччини (15,8%), Нідерландів (10,5%) та Російської Федерації (7,4%). З України загалом прямі інвестиції здійснено до 46 країн світу, але непокоїть той факт, що переважна їхня частка спрямована до Кіпру (92,3%) та Російської Федерації (2,8%) [8]. Очевидно, що під виглядом іноземних інвестицій в Україну повертаються українські ж капітали.

У цих умовах для нашої країни стає актуальною проблема забезпечення інвестиційної безпеки. До основних загроз інвестиційній безпеці можна віднести: недостатні обсяги та недосконалу структуру прямих іноземних інвестицій в економіку України; недотримання норм інвестування щодо ВВП; несприятливий інвестиційний клімат; недосконалість державної грошово-кредитної політики, що заважає збалансуванню заощаджень та інвестицій.

Україна належить до держав із недостатньою забезпеченістю власними енергоресурсами. За рахунок власного видобутку наша країна може забезпечити свої потреби у нафті на 10–20%, у природному газі – на 20–25%, вугіллі – на 85–90% [9]. Енергетична залежність України від імпорту енергоресурсів (нафти та природного газу) останніми роками становила понад 60% загального обсягу використовуваного палива. Фактично єдиним постачальником цих ресурсів для України є Російська Федерація. Як показує світовий досвід, країна не може проводити виважену незалежну політику, якщо вона імпортує понад третину стратегічно важливих енергоресурсів. Отже, основною загрозою енергетичній безпеці України є неприпустимо велика енергетична залежність від імпорту нафти і

газу, тому енергетична безпека є досить уразливим складником економічної безпеки національної економіки України.

Практично з усіх найважливіших соціальних показників світового цивілізованого розвитку Україна продовжує перебувати в небезпечній зоні. Довготривала невирішеність соціальних проблем у переважній частині українського суспільства сьогодні виступає одним з основних чинників виникнення та розвитку низки загроз соціальній безпеці України. Аналіз соціального стану українського суспільства свідчить, що основними загрозами соціальній безпеці є:

- високий рівень бідності. В Україні 26,4% населення належить до категорії бідних, тоді як у більш розвинених європейських країнах (Швеції, Нідерландах) цей показник становить 3%, а максимальним може вважатися 10%. Близько половини бідного населення перебуває у стані крайньої бідності (49,1%), рівень злиденності становить 13% [10];

- соціальна нерівність та висока диференціація доходів населення. Достатньо високий рівень соціальної безпеки демонструють скандинавські країни, де співвідношення між доходами бідних і багатих не перевищує 1:7. В Україні ця цифра перетинає межу 30. Такий відрив не сприяє ні соціальній стабільності, ні підвищенню ефективності виробництва;

- погіршення стану фізичного здоров'я населення. Якщо в 1991 р. здоровими визнавали себе 62,6% населення України, то нині – 24%. У цілому по країні майже 12% населення оцінили свій стан здоров'я як поганий [11]. Також до сучасних загроз соціальній безпеці можна віднести погіршення психологічного та генетичного здоров'я людей;

- низький освітньо-професійний рівень населення. Повну середню та вищу освіту в Україні мають 92% громадян у віці від 18 років, у Німеччині цей показник становить 84%, у Великобританії – 65%, в Іспанії – 45% [12]. Високе значення цього показника в нашій державі не забезпечує якісної та безперервної освіти протягом усього життя людини. За оцінками експертів Всесвітнього економічного форуму, за якістю освіти Україна серед 134 країн-учасниць займає 56-е місце, а за таким показником, як покриття вищою освітою, – 8-е місце [13].

Соціальний розвиток тісно пов'язаний із демографічним станом держави. Демографічна ситуація в Україні характеризується скороченням народжуваності, зростанням смертності та старінням населення, що порушує сприятли-

вий демографічний баланс. На 1 січня 2011 р. в Україні проживало 45 778,5 тис. осіб (або 89,5% чисельності 1990 р.), порівняно з 2010 р. чисельність населення зменшилася на 184,4 тис. осіб, а з 2009 р. – на 365,2 тис. осіб [14].

Значне погіршення однієї з основних якісних характеристик народонаселення – його здоров'я, а також соціально-економічні та екологічні негаразди детермінують основну сучасну загрозу демографічній безпеці – депопуляцію, яка досягла значних розмірів і негативно позначається на можливостях сталого розвитку економічної системи України.

Не менш актуальною загрозою демографічній безпеці України стала міграція населення. Близько чверті українських громадян у віці 18–40 років (27%) сьогодні серйозно розглядає можливість виїзду за кордон, а 19% зазначають високу ймовірність виїхати з країни протягом наступних двох років, 41% теперішніх мігрантів з України – це молодь 20–34 років (41,6%) та 35–49-річні заробітчани (44,5%). Можливій полегшеній міграції освіченої молоді – еліти нації – сприятиме Болонський процес в освітній галузі [15].

В умовах глобалізації науково-технічного прогресу Україна має забезпечити ефективно використання науково-технологічного потенціалу. Технологічне відставання України накопичується тривалий час, а у зв'язку зі вступом нашої держави до СОТ постала гостра проблема конкурентоспроможності вітчизняних виробників із провідними інноваційно орієнтованими транснаціональними корпораціями світу.

Якісним показником стану науково-технологічної безпеки є рівень фінансування науково-технічних робіт (НТР), який знижується в Україні внаслідок зменшення бюджетної підтримки науки та інноваційних інвестицій підприємств. У розрахунку на душу населення рівень фінансування НТР в Україні становить \$26,2, тоді як у США – \$1 148,1, в Японії – \$1 023,3, у Німеччині – \$807,9, у Російській Федерації – \$128,4 [16].

Рівень споживання майже всіх продуктів в Україні є значно нижчим, ніж у розвинутих країнах світу. Наприклад, рівень споживання м'яса в Україні на 70% нижчий, ніж у США та Франції, і на 65% – ніж у Німеччині [17].

Для України питання гарантування продовольчої безпеки мають особливе значення, оскільки за роки соціально-економічних пере-

творень виробництво сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів зменшилося, а продовольче забезпечення населення знизлося до критично небезпечної межі. Загрозами забезпечення належного стану продовольчої безпеки є: низька якість вітчизняної аграрної продукції як наслідок неналежних умов зберігання; цінова недоступність певних продовольчих товарів для окремих верств населення. Зазначені загрози економічній безпеці національної економіки України мають як внутрішній, так і зовнішній характер. Вони негативно впливають на соціально-економічний розвиток держави, роблячи її слабкою перед викликами, які висуває глобалізація. Подолання негативних явищ потребує грамотної й послідовної економічної політики, спрямованої передусім на підвищення конкурентоспроможності України та знаходження вигідних позицій у міжнародному поділі праці, а також нейтралізацію наслідків глобалізаційних процесів, які цьому перешкоджають.

Висновки з цього дослідження. У результаті проведеного дослідження встановлено, що:

- глобалізаційні процеси зачіпають усі складники економічної безпеки держави, створюючи загрози для розвитку національної економіки;
- до основних викликів глобалізації належать: нестабільність світової фінансової системи; розширення світових ринків для певних видів продукції, товарів та послуг; поширення кризових явищ; експансія передових країн світу; дефіцит ресурсів для розширеного розвитку;
- основні загрози економічній безпеці України знаходяться у площині макроекономічної, фінансової, зовнішньоекономічної, інвестиційної, енергетичної, соціальної, демографічної, науково-технологічної, продовольчої безпеки і до них належать: надмірна залежність України від зовнішньоекономічної кон'юнктури; недостатній розвиток внутрішнього ринку та постійне погіршення стану зовнішньоторговельного балансу; велика енергетична залежність від імпорту нафти і газу; соціальна нерівність та висока диференціація доходів населення; погіршення стану фізичного здоров'я людей; депопуляція; низька якість вітчизняної аграрної продукції як наслідок неналежних умов зберігання; цінова недоступність певних продовольчих товарів для окремих верств населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Поважний С.Ф. Державне управління національною економікою в умовах глобалізації / С.Ф. Поважний, Г.О. Єпішенкова, А.А. Нікітіна // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. Серія «Державне управління». – 2010. – № 151. – С. 3–14.
2. Економічна безпека: [навч. посіб.] / З.С. Варналій, П.В. Мельник, Л.Л. Тарангул [та ін.]; за ред. З.С. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
3. Пастернак-Таранушенко Г. Результаты исследования путей обеспечения экономической безопасности Украины / Г. Пастернак-Таранушенко // Экономика Украины. – 1999. – № 2. – С. 21–28.
4. Сенчагов В. Стратегические цели и механизм обеспечения экономической безопасности / В. Сенчагов // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – № 3. – С. 18–23.
5. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0060665-07>.
6. Хариневич Д.О. Зовнішньоекономічна безпека України: економічні проблеми і загрози глобалізації / Д.О. Хариневич // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2009. – № 4. – С. 90–104.
7. Доповідь «Про соціально-економічне становище України за січень 2011 року» / Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/mp/dopovidx/arh_dop2011.html.
8. Процюк Л.В. Інвестиційна привабливість України / Л.В. Процюк, Ю.В. Герасименко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2011/Economics/78493.doc.htm.
9. Ковальчук В.М. Концептуальні підходи до оцінки та класифікації територій за рівнем енергетичної безпеки / В.М. Ковальчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». – 2010. – № 15. – С. 475–481.
10. Звіт про результати аналізу виконання Комплексної програми забезпечення реалізації Стратегії подолання бідності / Рахункова палата України. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.acrada.gov.ua/img/files/Bulet_Vednost.pdf.
11. Данилишин Б. Соціальна безпека – підґрунтя сталого розвитку / Б. Данилишин, В. Куценко // Вісник НАН України. – 2010. – № 1. – С. 20–28.
12. Кольчугина М. Нацпроект «Образование»: інноватизація підготовки кадрів / М. Кольчугина // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 9. – С. 64–72.
13. Конкурентоспроможність України: оцінка Всесвітнього економічного форуму (за Звітом про глобальну конкурентоспроможність 2014–2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/Publication/econom>.
14. Чисельність населення (щомісячна інформація) / Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/ds/kn/kn_u/kn0411_u.html.
15. Розвиток людських ресурсів і міграційна політика в Україні. Дослідження GFK Ukraine на замовлення проекту ETF Migration and Skills Project [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/\(getAttachment\)](http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/(getAttachment)).
16. Сухоруков А.І. Науково-технологічний потенціал та інноваційна безпека України / А.І. Сухоруков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inventure.com.ua/main/analytics/security/govsecurity/naukovotehnolog456chniiopotenc456al-ta-456nnovac456ina-bezpeka-ukrani>.
17. Майорова О.В. Вплив конкурентоспроможності виробництва та реалізації зерна на продовольчу безпеку України / О.В. Майорова // Обладнання та технології харчових виробництв. – 2010. – № 25. – С. 348–353.